

JISMONIY SHAXSLARDAN OLINADIGAN SOLIQLAR BO'YICHA SOLIQ IMTIYOZLARINING TAHLILI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Mustaqil izlanuvchi

Kadirov Nozim Osimxanovich

Annotatsiya: Maqolada jismoniy shaxslarni soliqqa tortish har qanday soliq tizimining muhim jihati hisoblanadi, chunki u fuqarolarning moliyaviy farovonligiga bevosita ta'sir qiladi va hukumatlar daromadlarini yig'ishda muhim rol o'ynaydi. Samarali va adolatli soliq tizimini ta'minlash uchun jismoniy shaxslarni soliqqa tortish bilan bog'liq bir qancha qiyinchilik va muammolar mavjud. Mazkur maqola jismoniy shaxslarni soliqqa tortish bilan bog'liq asosiy masalalarni o'rganadi, soliqdan bo'yin tovlash va yuqori daromadli shaxslar tomonidan qo'llaniladigan soliqni rejalashtirish strategiyalari ko'rib chiqiladi. Turli mamlakatlar tajribasi va tegishli adabiyotlarni o'rganib, jismoniy shaxslar uchun yanada samarali va adolatli soliq tizimiga erishish bo'yicha tushuncha va takliflarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: mezonlar, turkumlash, xo'jalik yurituvchi sub'ektlar, soliq ma'muriyatini qilash yo'llari, soliq siyosati, soliqqa rioya qilish, undirish, soliq to'lashdan bo'yin tovlash, hajmi, daromad, soliq, byudjet siyosati, mulk solig'i, byudjet, soliq hisoboti, soliq imtiyozlari, soliq stavkasi.

Kirish: Jismoniy shaxslardan olinadigan soliq imtiyozlari ko'plab mamlakatlar, shu jumladan AQSh soliq tizimlarida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu jismoniy shaxslarga soliq yukini kamaytirish va muayyan guruhlar yoki holatlarga maqsadli moliyaviy yordam ko'rsatish uchun mo'ljallangan. Shaxsiy soliq imtiyozlarining har xil turlarini, ularning muvofiqlik mezonlarini va soliq to'lovchilarga ta'sirini tushunish siyosatchilar, soliq mutaxassislari va jismoniy shaxslar uchun juda muhimdir. Davlat soliqlar

yordamida fuqarolarning daromadlari va turmush darajasini tartibga soladi. Ushbu ta'sir darajasi jismoniy shaxslarning daromadlarini legallashtirishni, tadbirkorlikka qiziqishni va mulk saqlanadigan davlatni belgilaydi. Jahon amaliyoti ko'rsatishicha, agar ta'sir darajasi ham, soliq yuki ham yuqori bo'lsa, daromadlarni ko'proq yashirishga moyillik ortadi, daromad olishga bo'lgan qiziqishlar birmuncha so'nadi, aksincha, soliq yuki kam bo'lsa, aks holat yuz beradi. Tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, mustaqillikning dastlabki yillarida mamlakatimizda jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i etti pog'onali shkalada va eng yuqori stavkasi 60 foiz miqdorida undirilgan. O'zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasida ish haqi fondiga soliq yukini kamaytirish masalasi birinchi asosiy yo'nalish sifatida belgilanishi natijasida 2019-yildan boshlab esa jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining 4 pog'onali stavkalari o'rniga oylik maosh miqdoridan qat'iy nazar yagona 12 foizlik stavka joriy etildi. Bundan tashqari fuqarolarning mehnatga haq to'lash tarzidagi daromadlaridan Byudjetdan tashqari pensiya jamg'armasiga ushlab qolinadigan 8 foizli sug'urta badali bekor qilindi. Natijada jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i to'lovchilar soni 2018-yilda 3921609 nafarni tashkil etgan bo'lsa, 2019-yilga kelib, 780831 nafarga ko'paygan holda 4702440 nafarni tashkil etgan. Shunga mos ravishda jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i tushumi ham 2018-yilda 6423 mlrd. so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2019-yilga kelib, 197 foizga oshgani holda 12668 mlrd. so'mni tashkil etgan. Yangi soliq siyosati doirasida 2019-yilda ish haqiga soliq yuki 1,5 barobarga kamaytirildi. Natijada rasmiy sektorda ishlayotganlar soni yil davomida 500 mingtaga ko'paydi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 8 apreldagi PF-101-sonli farmoni bilan 2022-yil 1-maydan boshlab norezident jismoniy shaxsning O'zbekiston Respublikasidagi manbalardan oladigan daromadlari (dividendlar, foizlar va fraxtdan olinadigan daromadlardan tashqari) bo'yicha jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i stavkasi 12 foiz miqdorida (avval 20 foiz edi) belgilanishi hisobiga qariyb 196 ta korxonada ixtiyorida qo'shimcha 34,4 mlrd. so'mga yaqin mablag' qolishiga erishildi. Hozirda aholi bandligini ta'minlash, daromadlarini yanada oshirish, mulki va

aktivlari qiymatining muttasil oshib borishini kafolatlash orqali ular turmush sharoitini yaxshilashni soliq mexanizmi orqali rag'batlantirish muhim hisoblanadi. Shunga ko'ra, bugungi kunda aholiga jismoniy shaxslarning daromad solig'i bo'yicha turli shakldagi ko'plab soliq imtiyozlari O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi, Prezident farmon va qarorlari, hukumat qarorlari hamda boshqa normativ-huquqiy hujjatlar bilan joriy etilmoqda. Bugungi kunda aholining daromadlari tarkibi va uni tashkil etish manbai tahlil qilinganda, aholi daromadlarining asosiy manbai, qariyb 70 foizi oylik ish haqi, 15 foizga yaqini esa tadbirkorlik faoliyatidan olinadigan daromadlarga to'g'ri kelmoqda¹. Shunga ko'ra, jismoniy shaxslarga daromad solig'idan berilayotgan imtiyozlarning asosiy qismi ish beruvchi xo'jalik yurituvchi subyektlar, ya'ni soliq agentlari tomonidan qo'llanilmoqda. Xo'jalik yurituvchi subyektlar tomonidan qo'llanilayotgan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i bo'yicha imtiyozlarning huquqiy asoslarini tahlil qiladigan bo'lsak, eng ko'pi, ya'ni 85-90 foiz imtiyoz Soliq kodeksi asosida foydalanilayotgan imtiyozlar hisoblanadi. Chunki soliqqa tortish amaliyotida daromad solig'i bo'yicha imtiyozlar, Soliq kodeksi asosida soliq subyektlari (soliq to'lovchilar)ga nisbatan ayrim toifadagi jismoniy shaxslarni soliq solishdan to'liq ozod qilish yoki soliq solishdan qisman (ayrim toifadagi jismoniy shaxslar uchun daromadlari qaysi oyda olingan bo'lsa, o'sha oyda har bir oy uchun mehnatga haq to'lashning eng kam miqdorining 1,41 baravari yoki 3 baravari miqdoridagi daromadlari bo'yicha) ozod qilish tarzida qo'llaniladi. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i obyektlariga nisbatan esa soliq imtiyozlari soliq solinmaydigan yoki qisman soliq solinmaydigan (soliq davrida mehnatga haq to'lashning eng kam miqdorining 4,22 baravarigacha miqdordagi moddiy yordam, mehnatga haq to'lashning eng kam miqdorining 2,11 baravarigacha bo'lgan qiymatdagi sovg'alar) daromadlar shaklida qo'llaniladi². Shuningdek, qonun hujjatlarida belgilangan tartibda mazkur soliq bo'yicha ham O'zbekiston Respublikasining ayrim hududlarida maxsus soliq stavkalari qo'llanilishi, ayrim hollarda

¹ www.soliq.uz

² Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 31.12.2019 й., 02/19/CK/4256-сон

va alohida sharoitlarda (masalan, pandemiya davrida) vaqtinchalik soliq imtiyozlari Prezidentning tegishli farmon va qarorlari bilan ham joriy etilishi mumkin. Jumladan, Soliq kodeksining 4802-moddasida O'zbekiston Respublikasining ayrim hududlarida daromad solig'ining 1 foizlik stavkasi qo'llanilishi belgilab qo'yilgan. Soliq kodeksining 75-moddasida soliq imtiyozlari Soliq kodeksi bilan taqdim etilishi, ayrim soliqlar bo'yicha soliq imtiyozlari Soliq kodeksi qoidalarini hisobga olgan holda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari bilan faqat belgilangan soliq stavkasini kamaytirish, lekin ko'pi bilan 50 foizga kamaytirish tarzida va ko'pi bilan uch yil muddatga berilishi mumkinligi ko'zda tutilgan. Bugungi kunda Soliq kodeksida nazarda tutilgan ayrim maqsadli imtiyozlarga doir nizom yoki tartiblarning mavjud emasligi, ularning Soliq kodeksiga kiritilgan o'zgartirish va qo'shimchalarga muvofiqlashtirilmaganligi, shuningdek, ayrim hollarda Prezident farmon va qarorlarida belgilab qo'yilgan imtiyozlar bo'yicha Soliq kodeksi va boshqa qonunchilik hujjatlariga tegishli o'zgartirishlarning o'z vaqtida kiritilmasligi soliq agentlari tomonidan daromad solig'i bo'yicha imtiyozlarni qo'llashda yoki soliq organlari tomonidan imtiyoz chegirmalarini taqdim etishda muammo (turli xil talqin qilish, tushunmovchilik)larni keltirib chiqarmoqda. Masalan, Soliq kodeksida nazarda tutilgan maqsadli imtiyozlar, jumladan, 378-moddaning birinchi qismi 16-bandi birinchi xatboshisida soliq to'lovchining O'zbekiston Respublikasining professional va oliy ta'lim tashkilotlarida ta'lim olish (o'zining, shuningdek yigirma olti yoshga to'lmagan farzandlarining yoki erining (xotini) ta'lim olishi) uchun yo'naltiriladigan, soliq solinishi lozim bo'lgan ish haqi va boshqa daromadlariga soliq solinmasligi belgilab qo'yilgan. O'zbekiston Respublikasining professional va oliy ta'lim tashkilotlarida ta'lim olish uchun yo'naltiriladigan mablag'larga jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i bo'yicha imtiyozni qo'llash tartibi to'g'risidagi Nizomda esa jismoniy shaxslarga soliq chegirmasi o'qish uchun to'lov: o'z mablag'lari; jismoniy shaxsga tijorat banklari tomonidan berilgan ta'lim kreditlari (foizlari bilan); yuridik shaxslar tomonidan jismoniy shaxslarga qaytarish sharti bilan berilgan mablag'lari (ssudalar) hisobidan amalga oshirilganda,

taqdim etilishi nazarda tutilgan. Shunga ko'ra, yuqorida nazarda tutilgan imtiyoz soliq to'lovchining professional va oliy ta'lim tashkilotlarida o'qish uchun tijorat banklari tomonidan ajratilgan ta'lim kreditlariga (foizlari bilan) qoplashga yo'naltirilgan daromadlariga nisbatan ham qo'llanilishiga doir norma 2022-yil 1-yanvardan Soliq kodeksiga ham kiritildi. Ammo soliq chegirmasi o'qish uchun to'lov yuridik shaxslar tomonidan jismoniy shaxslarga qaytarish sharti bilan berilgan mablag'lari (ssudalar) hisobidan amalga oshirilganda ham taqdim etilishi Soliq kodeksiga kiritilmagan. Natijada soliq qonun hujjatlaridagi nomuvofiqlik evaziga soliq imtiyozini qo'llash yoki soliq chegirmalarini qaytarishda tushunmovchilikka olib keladi. Shuningdek, Prezident farmonlari bilan belgilangan ayrim imtiyozlardan kelib chiqib, Soliq kodeksiga tegishli qo'shimchalar kiritilishi lozim bo'ladi.

Xulosa va takliflar.

Soliq kodeksining murakkabligini bartaraf etish uchun hukumat soliq qonunchiligini har tomonlama qayta ko'rib chiqish va soddalashtirishni amalga oshirishi kerak. Aniq va tushunarli soliq qoidalari jismoniy shaxslarga soliq majburiyatlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi va soliqqa tortish xarajatlarini kamaytiradi. Progressiv soliq tizimini joriy etish boylik tengsizligi va yuqori soliq stavkalari bilan bog'liq muammolarni o'rganish. Ushbu tizim daromadi yuqori bo'lgan shaxslarning daromadlarining katta qismini soliqlarga qo'shishini ta'minlaydi, shu bilan birga kam daromadli shaxslarga yordam beradi. Soliq to'lovchilarni qo'llab-quvvatlash xizmatlari va so'rovlar uchun kanallarni yaxshilash individual muvofiqlikni yaxshilash va so'rovlarni tezda hal qilish imkonini beradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

10. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси- Тошкент: Гафур Гулом нашриёт уйи 2020.- 640 б.

Нормурзаев, У. (2023). Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси доирасида молия бозорининг долзарб муаммолари тадбиркорликни тенг рақобат шароитларини яратиш ҳамда яширин иқтисодиёт улушини қисқартириш йўлари. Приоритетные направления, современные тенденции и перспективы развития финансового рынка, 88–89. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/financial-market-growth/article/view/19032>

Нормурзаев, У. (2023). Солиқ имтиёзлари бериш тартибини такомиллаштириш масалалари. *Iqtisodiyot Va ta'lim*, 24(1), 334–339. https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss1/a51

Нормурзаев, У. (2023). Яширин иқтисодиётни камайитиришда солиқ органларининг аҳамияти. *Iqtisodiy Taraqqiyot Va Tahlil*, 1(2), 215–221. Retrieved from <https://e-itt.uz/index.php/eitt/article/view/66>